

ÖZET:

Azerbaycan Türkçesi veya Azerice, Türkçenin çağdaş lehçelerinden biri olup, Azerbaycan'ın resmî dili konumundadır. Tarihî seyir içerisinde de Türkiye Türkçesine en çok benzeyen Türk lehçelerinden birisidir. Bunun nedenlerinden birisi Azerbaycan Türkçesinin de Türkiye Türkçesi gibi Batı Türkçesine ve Oğuz grubuna dahil olmasıdır. Aynı zamanda yazı dili de olan Azerbaycan Türkçesi, yazı dili geleneğine sahip olma bakımından Türkiye Türkçesiyle hemen hemen paraleldir. Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinin nispeten daha geç yazı dili olmasına rağmen Azerbaycan Türkçesi köklü bir yazı dili geleneğine sahiptir.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde Azerbaycan Türkçesinin ayrı bir yazı dili hâlinde teşekkül etmediği fakat Azeri ağzının kısmî özelliklerinin çeşitli eserlerde yer aldığı müşahede edilmektedir. Dolayısıyla Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi, tarihî kökleri ve uzun tarihî gelişim dönemleri bakımından ortaklık göstermektedir. (Özkan 2007: 94)

Bu ortaklık, bugün iki devletin milletinin birbiriyle rahatça anlaşmasını sağlayan nedenlerden biridir.

Bu makalede Azerbaycan Türkçesinin fonetik özelliklerine değineceğiz ve bu fonetik özelliklerine , Azerbaycan Türkçesi metinlerinden örnekler sunacağız.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, Azerice, Fonetik özellikler

1) Giriş

Azerbaycan Türkçesi köklü bir geçmişe sahiptir ve çağdaş Türk lehçelerinden biri olan bu lehçenin bazı fonetik özellikleri vardır. Bu makalede, Oğuz Türkçesi grubuna dahil olup, Batı Türkçesi lehçelerinden birisi olan Azerbaycan Türkçesinin fonetik özelliklerine, Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış metinlerden örneklerle değineceğiz.

1.a) Azerbaycan Türkçesinde sözcük başındaki kalın "k" sesleri, "q" olur:

*"F. Quliyev vurğulayıb ki, indiki vəziyyətdə **qiyət** artımının **qarşısını** almaq inandırıcı deyil."* (Azerbaycan Haber Sitesi, Bizim Yol)

Yukarıda bir haberden alıntı yapılan cümleye baktığımızda Azerbaycan Türkçesinde sözcük başındaki kalın "k" seslerinin Azerbaycan Türkçesinde "q" olmasını daha net görmekteyiz. Türkiye Türkçesinde "Kıymet" ve "Karşısı" kelimeleri ince "k" ile gösterilirken Azerbaycan Türkçesinde sözcük başındaki kalın "k" sesleri "q"ya dönüşmektedir. (BKZ: **qiyet** ve **qarşı**)

1.b) Azerbaycan Türkçesinde, çok heceli bazı sözcüklerin sonundaki kalın "k" sesleri "q"ya dönüşür ancak "x" veya "ğ"

gibi okunur:

"...**Qabaq** ayna-çəkilibdi varağa,

Dodaq qaymaq, gül yapışıb yanağa." (Âşık Alesker)

Yukarıda Azerbaycan Âşık Edebiyatı'nın klasiklerinden biri olan Âşık Alesker'in bir güzellemesinden alıntı yaptık. Yukarıda gördüğümüz gibi "Qabaq, dodaq, qaymaq." kelimelerine baktığımızda çok heceli olan bu kelimelerin sonundaki kalın "k" sesleri "q"ya dönüşmektedir.

1.c) Azerbaycan Türkçesinde, ortadaki kalın "k" sesleri, bazen "x", bazen "q" ikizleşerek "qq" şeklinde olur.

"Uşaqqlar dars **oxumağı**, ev tapşırıqlarını yerinə yetirməyi böyük problem hesab edirlər." (Narinc Uşaq Psixologiya Mərkəzi-narinc.az)

Yukarıda alıntı yaptığımız metindeki "Oxumaq" kelimesi bu kurala uymaktadır. "Oxumaq" kelimesinde ortadaki kalın "k", "x"e dönmüştür. (k > x)

"...həyatında **doqquz** oyunda meydana çıxmasına qadağa qoyulub." (Azerbaycan Haber Sitesi, Bizim Yol)

Yukarıdaki örnekteki "doqquz" kelimesinde "q" harfi ikizleşerek "qq" şekline gelmiştir. (doquz > doqquz)

1.ç) Azerbaycan Türkçesinde, tek heceli sözcüklerin sonundaki kalın "k" sesleri bazen "x", bazen "ğ" olur:

"Könül tərlan'ının uçub qonduğu,

Onun **çox** sevdiyi budağı sənsən." (Balaş Azeroğlu)

Balaş Azeroğlu'nun şiirinden verdiğimiz örneğe baktığımızda tek heceli sözcük olan "çok" sözcüğünün sonundaki kalın "k" sesi "x"e dönüşmüştür. (çok > çox)

"Böyüyərkən **ağ**san,

Günəşə çıxdığında qırmızı,"

Yukarıdaki örneğe baktığımızda; tek heceli sözcük olan "ak" kelimesinin "ağ" şekline dönüştüğünü görüyoruz. (ak > ağ)

1.d) Azerbaycan Türkçesinde, sözcük sonundaki ince "k"ye , vokalle başlayan bir ek gelince "y" olur:

"... həyatın axarına qoşulanların arada bir pauzaları olur, başını qaldırıb göyə, ya da ağacdaki **çiçəyə** baxmaq şansı var."

(Gülnare Refik:2014)

Yukarıda kalın harflerle yazdığımız ince sıradan olan "çiçək" kelimesinin vokalle başlayan bir ek (ə) aldığında "çiçəyə" şekline döndüğünü görüyoruz.(çiçək > çiçəyə)

1.e) Azerbaycan Türkçesinde ,sözcük sonundaki "q" kalın sesi,vokalle başlayan bir ek aldığında "ğ" olur:

"Bir işıqlı əməlsən.

Qoy dolanım başına,

Torpağına, daşına

Qurbanıdır canım mənim,

Azərbaycanım mənim." (Muhammed Rahim)

Muhammed Rahim'in şiirinden alıntıladığımız bölüme baktığımızda kalın "k" ile biten "torpaq" kelimesinin vokalle başlayan bir ek aldığında "ğ"ye dönüştüğünü görüyoruz.(BKZ: torpaq > torpağına)

1.f) Azerbaycan Türkçesinde,"d" ile başlayan eklerin(Lokatif,Ablatif,Geçmiş Zamanın hikayesi gb.) "t"li şekilleri olmayıp,sadece "d"li şekilleri mevcuttur.

"Rac Kapurla Rəşid Behbudov **birlikdə** "Ruskiy sneq" adlı mahnı da ifa ediblər."(Azerbaycan Haber Sitesi,Bizim Yol)

Yukarıda görüldüğü üzere "**birlikdə**" kelimesine lokatif hali eki gelmesine rağmen,uyuma girmemektedir,yani ekin yalnızca "d"li şekli görülmektedir.

1.g) Azerbaycan Türkçesinde,Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde kısa "a" sesi çoğunlukla "ə" olur:

"Böyük Dəmirçinin geri dönüşünü görünəcə onun tərəfinə keçəcək, bu yolda ya qazi, ya **şəhid** olacaqsan."(M.Emin Resulzade:1920)

Yukarıda Azerbaycan'ın kurucusu M.Emin Resulzade'nin 1920'de gençlere ithafen yaptığı konuşmasından alıntı yaptığımız bölümdeki "**şəhid**" kelimesi, bu kuralı yansıtmaktadır.Arapça bir kelime olan"**Şehid**" kelimesindeki kısa "a" sesi Azerbaycan Türkçesinde "ə" olarak gösterilmektedir.(Bkz: qəlb "kalp", vətən "vatan" vb)

1.ğ) Azerbaycan Türkçesinde, Arapça ve Farsça kökenli bazı kelimelerde "i" sesi "e" olur:

"**Etiraf** edirəm ki, mənim üçün Belarus V. Bıkov, bir də yolüstü səfər zamanı o yerlərdə gördüyüm gözəl qızlar və qadınlardır."(Hüseynbala Selimov:2012)

Yukarıdaki kalın harflerle yazdığımız "**Etiraf**" sözcüğünün aslı "**İtiraf**" olmasına rağmen Azerbaycan Türkçesinde,"i" sesi "e"ye dönüşmüştür.(i > e)

1.h) Azerbaycan Türkçesinde,sözcük başındaki bazı "y"sesleri bulunmaz:

"Od **ürakli** , od nəfəsli diyarımsan

Ocağına canım qurban , Azərbaycan !" (Neriman Hasanzade)

Neriman Hasanzade'nin "Azerbaycan" şiirinden alıntıladığımız bölümdeki "*ürək*" kelimesi aslında "*yürek*" olmasına rağmen,görüldüğü gibi sözcük başındaki "y" sesi düşmüştür.

1.ı) Azerbaycan Türkçesinde,sözcük başlarında "r" sesi kullanılmaz:

"Qaz idarələri əlillərə göz verib **ışığı** vermir." (Ramid İbrahimov:2013)

Yukarıda Ramid İbrahimov'un köşe yazısından alıntıladığımız bir bölümde "*ışığı*" kelimesi aslında Türkçedeki gibi "*ışık*" anlamında kullanılmaktadır ancak görüldüğü üzere sözcük başında "r" kullanılmaktadır.

2) Sonuç

Yukarıda Azerbaycan Türkçesinin fonetik özelliklerini inceledik.Bu incelemelere verdiğimiz örnekleri, gerek gazete ve haber siteleri,gerekse de kitaplardan aldığımız örneklerden derledik.Bu derlemelerden elde ettiğimiz sonuçları maddeler halinde yazacak olursak Azerbaycan Türkçesinde:

a) Kalın "k" sesleri belirli fonetik kurallara göre yazılmakta olup,sözcüğün oluşumunu büyük ölçüde etkilemektedir. (BKZ: 1.a,1.b,1.c,1.ç)

b) Vokallerin kelimenin sonuna gelmesiyle beraber,kelimenin sonundaki "k"lerde değişiklikler meydana gelmektedir.(BKZ: 1.ç,1.d)

c) "d" ile başlayan eklerin "t"li şekilleri olmayıp sadece "d" şekilleri vardır.Bu, "d" ile başlayan lokatif,ablatif,geçmiş zamanın hikayesi gb eklerde uyumsuzluk olduğunu göstermektedir.(BKZ: 1.f)

ç)Arapça ve Farsçadan,geçmiş kelimeler alındığı şekliyle kullanılmayıp,Azerbaycan Türkçesinde değişime uğramaktadır.(BKZ:1.g,1.ğ)

d) Sözcük başındaki "y" ve "r" sesleri kullanılmamaktadır.(BKZ:1.h,1.ı)

KAYNAKÇA

1) ERCİLİSUN, A. Bican, (2007),"*Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*", Akçağ Yayınları: 603, İstanbul

2) Azerbaycan Gazetesi ve Haber Sitesi www.bizimyol.info

3) GÜL, Meltem (2013), "17. Yüzyıl Azerbaycan Sahasında Yazılan Hikayat Adlı Eserdeki Ünlü Uyumları Üzerine Bir İnceleme / A Study On Vowel Harmony In Written Work Named Hikayat In Azerbaijani Field In

Seventeenth Century", TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, Volume 8/4, Spring 2013, www.turkishstudies.net, Doi Number:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4258>, p. 877-885.

- 4) GÜLSEVİN, Gürer-BOZ, Erdoğan (2010), "*Eski Anadolu Türkçesi*", Gazi Kitabevi, Ankara.
- 5) HEYET, Cevat (2008), "*Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihî Seyri*", Çev.: Mürsel Öztürk, TDK Yay., Ankara, s. 167-263.
- 6) AZEROĞLU, Balaş, (1991), "Balaş Azeroğlu Seçilmiş Eserleri -I-", Bakü
- 7) DOĞAN, Yaşar, (1999), "*Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük*", Deniz Kitabevi
- 8) TUNA, Osman Nedim (1986), "*Türk Dilbilgisi (Fonetik ve Morfoloji)*, İnönü Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü Ders Notları": 3, Malatya